

УДК 821.163.4

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2026.1.lal.77-104>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 19. 12. 2025.

Прихваћен/Accepted: 14. 4. 2026.

Јелена ЛАЛАТОВИЋ

Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу

jlalatovi@m.ffzg.hr

ORCID 0000-0001-5293-2991

У сенци пропалих царстава: европско и (анти)империјално у делу Ервина Шинка и Мила Дора

АПСТРАКТ: У овом раду анализира се обликовање (средњо)европског светоназора у збиркама есеја *Сабласиј кружи Евројом* Ервина Шинка (Ervin Sinkó) и *Средња Евроја – мити или стварности и групи есеји* Мила Дора као одговор на симултани утицај наслеђа (пост)империјалне прошлости, интернационалистичке идеологије комунистичког покрета и хуманистичког опредељења, који представљају битна биографска обележја и упоришта политичке и друштвене рефлексије код оба аутора, премда с јасним разликама у позиционирању сваке од ових значајки унутар њихових вредносно-поетичких хијерархија. Циљ рада је да испита како се преклапање личног и политичког плана у генерацијски обележеним искуствима егзила и емиграције очитује у политизацији и поетизацији наслеђа европског хуманизма.

Кључне речи: Ервин Шинко, Мило Дор, Средња Европа, емиграција, империјализам, егзил, европска књижевност

„Пристати на идентификацију значи подржати идеју да је поље књижевности ништа друго до моћно геополитичко поље, што је можда ближе реалности, али није моје да подржавам реалност само зато што је реалност.”

Дубравка Угрешић, „Што је европско у европским књижевностима, и што је свјетско у свјетској књижевности?”

Увод

Писци који посредују између две или више култура имају још једну важну улогу у историји међукултурне размене – ону која превазилази границе једне територије или епохе. Њихово деловање омогућава да се домети појединачних култура сагледају у ширем оквиру, попут европске или светске књижевности. Тиме доприносе превазилажењу и позитивистичког изоловања националних књижевности и недостатка сензибилитета за специфичности неуједначеног историјског развоја, што је честа слабост приступа који не уважавају мезоразину између појединачног и општег. По принципу позитивне повратне спреге (јер аутори који се самоидентификују као европски писци не беже од хибридности, већ је углавном прихватају као предуслов постојања властите литературе), ови су нам универзални концепти неопходни и зарад адекватне културолошке и књижевноисториографске контекстуализације опуса и појава који превазилазе оквири тријаде језик, нација, држава замишљене као монолитне и јединствене целине. Поред тога што су се и експлицитно декларисали као европски писци, Ервина Шинка и Мила Дора повезују особен однос према европској култури и књижевности, као заједничком добру, и стратегије помоћу којих су градили споне између својих матичних култура (мађарске, односно српске) и култура у којима су оставили свој највећи ауторски допринос (аустријске и југословенске). Ове стратегије органски произилазе из специфичности транснационалне позиције ових аутора. Но, када се говори о космополитизму, европском хуманизму и концепцијама Средње Европе, постоји значајан број књижевника које је испрва много лакше повезати с овим идејама него што су то Ервин Шинко и Мило Дор. Међу тим ауторима свакако су и Мирослав Крлежа, Данило Киш, Милан Кундера, Ђерђ Конрад, Дубравка Угрешић и други. Стога је легитимно поставити питање да ли есеји Ервина Шинка и Мила Дора уносе нове перспективе и значењске слојеве у расправи о овим питањима.

Опус и биографије југословенског књижевника мађарског порекла Ервина Шинка (1898-1967), рођеног као Франц Шпицер (Franz

Spitzer), и аустријског књижевника српског порекла Мила Дора (1923–2005), рођеног као Милутин Дорословац, речито говори о томе до које мере се у неким случајевима сама грађа опире категоризацији на основу замишљеног знака једнакости између језика, осећаја националне припадности и државе-нације. Као мађарски Јеврејин, рођен у Апатину на територији тадашње Аустроугарске, а преминуо у Загребу, Шинко је сва своја књижевна дела написао на мађарском. Но, од тренутка када се са супругом Ирмом Ротбарт придружио Народноослободилачком покрету (1943), овај данас готово потпуно заборављени аутор успешно се „интегрисао” у југословенску културу, коју је, између осталог, задужио приређивачким радом (на пример, приређивањем Бихнерових и Гетеових дела, затворских писама Розе Луксембург, Адијеве поезије, или пак двома необичним хрестоматијама као што су *Судбоносна њисма*, 1960. и *Писма сџиријељаних*, 1950), те чињеницом да је био први професор Катедре за хунгарологију у Новом Саду. Са списка његових заслуга свакако не треба изоставити ни подршку неоавангарди окупљеној око часописа *Ўј Сутрошион*, те сарадњу са загребачким часописом *Форум*. Како истиче Маријан Матковић, један од ретких тумача и приређивача Шинковог дела, он је „тек у посљедњим годинама свог живота додуше неке публицистичке записе писао и на хрватском језику”,¹ али је, научивши језик у партизанима, доследно и темељно уносио измене превода својих дела с мађарског на српско-хрватски.²

Премда Шинкова два најзначајнија дела – *Ойџимистџи: роман једне револуције* и мемоари из Москве у зениту стаљинског терора *Роман једног романа: биљешке из московског дневника од 1935. до 1937. године* – говоре, пре свега, о Мађарској совјетској републици, Совјетском Савезу и контрадикцијама Коминтерне као кровне организације међународног комунистичког покрета, она су први пут, деценијама након што је Шинко завршио рукописе, објављена у Југославији, у преводу. Учесник и хроничар револуционарних процеса након 1917. и 1919. године, као и термидорских дејстава стаљинске епохе, Ервин Шинко је након две и по деценије у егзилу пронашао властито уточиште међу југословенским пар-

1 Marijan Matković, „Napomena”, u: *Sablast kruži Evropom* (Zagreb: Globus, 1989), 509–510.

2 Исто.

тизанима, а касније и у држави коју је заједно с њима градио. Отуда не чуди што је једна књига у едицији *Петд сѝолођећа хрвајтске књижевности* посвећена управо овом аутору.³ Његово јеврејско порекло, за разлику од сталних интелектуалних, па и поетичких напора да помири револуционарно опредељење и с хришћанским и са социјалистичким хуманизмом, није ни на који начин уметнички делатно, нити фигурира аутономно у односу на остале елементе у начину на који Шинко конституише властиту ауторску персону. Као што ћемо видети, хришћански императиви опраштања и љубави према ближњем, те новозаветна реторика Шинку су много ближи него есенцијализирани етнички, а камоли религијски идентитет. Једини траг његовог књижевног јеврејства⁴ је одломак из *Романа једног романа*, објављен у *Јеврејском алманаху* под насловом „Нисам се родио да буде ганеф”. Књижевна рубрика овог часописа била је посвећена текстовима „јеврејске тематике” из историје, књижевности, уметности, мемоарске грађе и Холокауста. Радња је следећа: у румунској варошици Борсек, приповедач наилази на препродавца возних карата, за кога ће се испоставити да је учитељ, који због свог јеврејског порекла не може да се запосли. Чињеница да приповедач планира да преко Букурешта стигне у Москву фасцинира учитеља, јер је у његовој машти Совјетски Савез обећана земља у којој људи живе слободни од угњетавања и насиља. И сам је покушао да се исели у Палестину, али га је енглеска полиција ухапсила, јер није имао дозволу за улазак у земљу. Разговор између двојице апатрида, једног који је протеран из Палестине, и другог, с привременим боравком у Совјетском Савезу, завршава овако:

„Као да мора размислити већ и сам, да се сјети зашто је заправо хтио отићи у Палестину, полако скине свој шешир са широким ободом. Тек тада сам угледао његову црвенкасто-плаву, кратко ошишану косу, његово чело, које је набрао, док је стајао замишљен, и читаво му сунцем јако опаљено лице.

3 Ervin Šinko, *Pjesme u prozi; Pripovijetke; Zapisi; Ogleđi* (Zagreb: Zora), 1969.

4 Јунак новеле *Аронова љубав* такође је жртва мржње према Јеврејима, те бежи пред нацистима, али је истовремено и комунист и борац. Међутим, етничка припадност има сврху, пре свега, да дочара политичку ситуацију у Европи, која изазива непрекидне миграције, док је средиште пишевог интересовања заправо емоционална растројеност главног јунака, у коју га уводи љубавни троугао в. Miodrag Pešić, „Lirska povest Ervina Šinka”, *Jevrejski almanah* 1, no. 1 (1954), 283–84.

— Зашто? Зато јер се ја нисам родио да будем ганеф (лопов), ја се нисам родио да будем ганеф, — и љевицом се наслони на свој штап, а десну руку, у којој је држао шешир, испружи широком кретњом. — И ја бих волио живјети другачије. Живјети продуктивно! Овако је рекао: *produktiv leben*.⁵

Чињеница да се овај разговор одвија на немачком, међу двоје људи чија је судбина уклештена између „непожељног порекла” и потраге за новом домовином, говори нешто важно о самом контексту. Реч је, наиме, о бившим држављанима Аустроугарске, на чијим је рушевинама немачки језик наставио да буде средство свакодневне комуникације, али и високе културе. Парадоксално, иако су идеје јединства језика и нације изворни производ немачке романтике, немачки језик је, како за време Хабзбуршке монархије, тако и у међуратном раздобљу, одиграо кључну улогу у успостављању транснационалних и транскултурних веза. Или, како објашњава Мило Дор у есеју „Моја путовања у Праг” – „Не може се тачно проценити колико је велика била улога јеврејских грађана Прага, који су тек 1848. године стекли грађанска права, у стварању средњоевропске културе. Они су деловали као посредници између Чеха и осталог европског света, преко немачког језика.”⁶ У митолошкој имагинацији, међутим, Јеврејин се често поистовећује с фигуром исконског индивидуалисте и космополите, који је због свог велеградског, чак монденог духа екскомунициран из матичне заједнице. Или, речима Данила Киша, „Јеврејин који доказује своју интегрисаност, он одједном открије да је неспоразум потекао из његове сопствене уздржаности и скоро несвесне тежње за ширим, демократскијим, европским хоризонтима. [...] Последица тога сазнања биће изгнанство или затвор.”⁷ Но, историјско искуство показује да је ова митолошка слика, макар делимично, представља одговор на ужасе и искушења двадесетог столећа, док су у деветнаестом веку, нарочито у Аустрији и Мађарској, одиграли битну улогу у процесу конституисања нација и освајања грађанских и верских слобода. У Аустрији, јеврејска за-

5 Ervin Šinko, „Nisam se rodio da budem ganef”, *Jevrejski almanah* 3, no. 1. (1956), 294–97.

6 Milo Dor, *Srednja Evropa – mit ili stvarnost i drugi eseji* (Beograd: Otkrovenje, 2004), 99.

7 Данило Киш, „Варијације на средњоевропске теме”. *Књижевности: месечни часопис* 45, no. 2–3 (1990), 205.

једница била је изразито важна у процесу секуларизације,⁸ док су у Мађарској Јевреји готово равноправно с Мађарима хришћанске вероисповести учествовали у револуцији 1848/9. године, тј. у борби за право на национално самоодређење.⁹ Историјска реалност, дакле, показује да су Јевреји Хабзбуршке монархије међу првима установили модел патриотизма који почива на вредносном опредељењу и (културном) доприносу сваког појединца заједници, а не на повезивању на основу урођених или усађених својства попут етничке или верске припадности. Мило Дор и Ервин Шинко могу се, у том светлу, разумети као двадесетовековни баштинници једне такве традиције. Њихов космополитски патриотизам (и патриотски космополитизам), најтемељније артикулисан управо у збиркама есеја *Сабласи кружи Европом* (1951) и *Средња Европа – мии или стварности*, испољава се у различитим модалитетима, који су условљени не само објективним разликама у друштвеним и историјским околностима него и другачијим односом спрам тензије између активистичког и стваралачког аспекта њихових биографија и опуса. Управо је тај особени амалгам наизглед противречних импулса – љубави према домовини, локалном искуству, с једне, и доследног вредносног опредељења за космополитско становиште, с друге стране – одговор на питање уносе ли ови есеји неки нов квалитет у расправу о заједничком европском наслеђу и централноевропском културном кругу. Наиме, искуство емиграције, а у Шинковом случају и искуство правог прогонства, код оба аутора је искориштено тако да функционише као биографско-поетички код помоћу којег пратимо процес изградње властите домовине. Основна слабост таквог приступа, међутим, као што ће се показати, јесте и његов најпривлачнији елемент – поистовећивање књижевне/културне имагинације с политичком реалношћу. У Доровом опусу та се идентификација очитује као сентименталност према тековинама Хабзбуршке монархије, које се, наравно, не могу свести на међуетничку и лингвистичку равноправност и култ уређености институција. У случају Ервина Шинка пак једнозначно изједначавање југословенског социјализма и европског хуманизма умногосте доприноси једнодимензионалном поимању нове домовине.

8 David Aberbach, *The European Jews, Patriotism and the Liberal State 1789–1939* (London: Routledge, 2012).

9 Исто.

Пошраја за домовином Ервина Шинка – еџил и њоврајџак

Интелектуални, књижевни и политички развој Ервина Шинка омеђен је, на почетку, падом империја у Првом светском рату и Октобарском револуцијом, те трансформацијом Совјетског Савеза у светску велесилу с империјалистичким претензијама према европском Истоку, у моменту када је Шинко већ имао позамашно искуство и као писац и као комуниста. *Сабласџи круџи Европом*¹⁰ представља збирку есеја који документују и промишљају еманципацију Југославије од совјетског утицаја након раскида Тито-Стаљин, а паралелно и полемишу против кампања блађења које мађарски комунисти, Шинкови некадашњи саборци из времена комуне, воде против Југославије. Аутор намерно зазива чувену формулацију из *Манифестна Комунистичке партије*, јер је баук, односно сабласт о којој он говори – југословенски социјализам – а саблажњена страна Совјетски Савез. О каквим је утварама реч, прецизира се у тексту „Порука будућем хисторичару”. У очима дојучерашњег идеолошког и ратног савезника, Југославија је постала „фантоматични појам”, а њени становници „такођер фантоми – фантоми који ништа друго не раде него хрле у загрљај империјалистима”¹¹. У овом есеју Шинко се обраћа будућим историчарима са жељом да у својим истраживањима буду вођени доказима, мемоарима и сведочанствима које су Југословени оставили о себи, а не кривотвореним наративима о издаји социјалистичких принципа. Шинко овде не пише из позиције аналитичара или истраживача, већ преносиоца властите повести и једног колективног искуства борбе против фашизма, тј. за властиту аутономију и суверенитет. Но, упркос намери да разграничи материјалну реалности и личну пристрасност, пропагандни карактер Шинкових чланака и есеја из периода 1948-1951. неретко је више него очигледан, с неупитним циљем симболичке легитимације аутономног пута у социјализам, изједначеног с Титом и титоизмом. Истовремено, реч је о сведочанству ауторовог ствара-

10 Издање из 1951. једино је целовито издање овог избора есеја, с поговором Шиме Вучетића. Маријан Матковић је 1982. године приредио истоимену збирку текстова. Међутим, она је сачињена од разних текстова, укључујући и неке из изворног издања *Сабласџи*, али главнину чини *Роман једној романа* прештампан у целини.

11 Ervin Šinko, *Sablasi kruži Evropom* (Zagreb: Zora), 21.

лачког сједињења с новом друштвеном и државном заједницом, о својеврсном путопису о изградњи не само једне нове државе него и једне праведније друштвене стварности коју он назива својом домовином. У поетски надахнутом, истоименом тексту („Домовина”), којим, након „Субјективног предговора”, и почиње збирка *Сабласи кружи Европом*, Ервин Шинко објашњава зашто статус егзиланта и апатрида није био само околност у којој се овај социјалистички интернационалиста нашао склањајући се од белог терора из Будимпеште 1919. године. Било је то и особено стање духа:

„Ријеч домовина била ми је мрска. Бог, домовина и краљ. Те су три речи ишле скупа, као што иду заједно рат, глад и зараза. [...] Има ријечи на којима се осушила прљавштина стољећа. Као што крчме добивају своју ознаку по својим сталним гостима, тако и становите ријечи добивају своје ознаке по људима, који их увијек имају у устима. Највише говоре о богу они, који даномице помажу разапињати достојанство човјека и свако његово право на радост. И домовину су славили највише они, који су имали с њом толико посла, колико попови с богом; укаматили су је, товили се њоме.”¹²

Из овог се пасуса може наслутити и један од разлога због којих су му хришћанска реторика и симболика биле ближе од јеврејства. Константно прогонство и сеобе учинили су јудаизам пријемчивијим за индивидуализам, док хришћанство заговара идеал узајамне одговорности појединца и заједнице.¹³ У периоду од 1919. до 1945. Шинко је боравио у метрополама попут Беча, Цириха, Париза, Москве, али и у мањим срединама попут Дрвара, у коме је написао *Ойџимисџе* и постхумно објављени *Дрварски дневник*. Оданост радничком покрету, али и хуманистички отпор стаљинизму учинили су га особом без држављанства и сталног боравишта. Он, међутим, није одустао од идеје домовине, коју је, како тврди, тражио „у књигама, у мислима, у љепоти, у глазби, у пјесмама”¹⁴. Солидарност, храброст, спремност на саможртвовање и пркос

12 Исто.

13 Aberbach, *The European Jews*, 72.

14 Šinko, *Sablast kruži Evropom*, 22.

спрам социјалног и геополитичког ауторитета испостављају се као фундаменталне вредности захваљујући којима се укида подела на своје и туђе. Пронашавши нову домовину, аутор проналази и део властитог бића. То значи безусловни повратак достојанства, о чему је оставио овакво сведочанство:

„Кордун, Лика, Босна – и сам Париз, у свом сјају ненадмашиви Париз – изблиједио је према ономе што ми значи Кордун, Лика и Босна. Благословљени Паризе, никад не ћу бити незахвалан, ти си ме обрадио као што дарезљиви набоб дарива старог скитницу – али Кордун, Лика, Босна дали су ми да заборавим, да сам туђинац. Било је свеједно одакле сам; гледало се само на то камо идем и да с њима идем. Још нисам разумијевао њихов језик, а наше је срце већ куцало истим ритмом:

На Кордуну гроб до гроба,
Тражи мајка сина свога.”¹⁵

Нова Југославија је, дакле, Шинку, поред држављанства, подарила и нешто много значајније у духовном смислу – осећај припадања, превазилажење дискрепанције између средине и индивидуалних вредности. У завршној напомени *Сабласти* Шиме Вучетић овако пише о Шинку: „Из активистичке повезаности за *свјетску културу*,¹⁶ из органског раста ових ријечи из нашег заједничкога отпора и актуелне проблематике, родила се ова збирка чланака, расправа и предавања.”¹⁷ Спомињање „свјетске културе” овде није нимало случајно. Испод просветитељских вредности које Шинко именује као темеље изградње домовине по мери људског достојанства налази се и промишљени спољнополитички гест, којим се Југославија имплицитно самоидентификује као европска држава у односу на „бизантску теокрацију” Совјетски Савез. Посредно, чињеница да је Ервин Шинко „светски човек”¹⁸, који је свој вишедеценијски егзил окончао управо у но-

15 Исто, 23.

16 Курзив је мој.

17 Šime Vučetić, „Napomena o piscu”, u *Sablast kruži Evropom* (Zagreb: Zora, 1951), 323–24.

18 Долазак Исака Дојчера, једног од најпознатијих историчара социјализма у Загреб почетком 1967. године – године у којој ће и Шинко и Дојчер преминути – ради снимања репортаже о Шинку поводом мађарског издања *Ојшмиста*, касније емито-

вој Југославији упућује на то да ју је он сам доживљавао као идеолошки и културно супериорну средину у односу на остале социјалистичке земље. Културна надмоћ „југословенског пута у социјализам” је у Шинковом делу, између осталог, кодирана и дихотомијом хуманизма наспрам „великоруске експанзионистичке традиције, мрачног азијског деспотизма који за своје освајачке циљеве узурпира заставу и фразеологију Октобра”¹⁹. Шинкова потрага за домовином одвија се деценијама пре него што ће „баук комунизма” сасвим утихнути. Поред хуманистичког, он својој домовини жели да припише и одређен историјски смисао, тврдећи да „духовна револуција од липња 1948.” сигнализира „ново раздобље повијести у којему за револуционарце престаје вриједети дотадашњи категорички императив безувјетног одобравања Совјетском Савезу”²⁰. Међутим, овај приступ се на потпуно некритички начин односи према недоследностима и искривљавању социјалистичких принципа у оквиру југословенске реалности, па се у појединим сегментима претвара у чисту утопијску пројекцију. Ипак, када се ове стратегије преозначавања упореде са сличним поступцима у делу Мила Дора, назире се један од могућих разлога. Имајући у виду да Мило Дор припада генерацији левичара чија се политичка и културна социјализација одвијала у битно друкчијој епохи социјализма, није чудно што његова имагинација домовине, упркос непрекидном дијалогу с историјом, левитира ка утопији и свесној идеализацији. За генерацију револуционара којој је Шинко припадао могућност реалног остваривања социјализма још увек је била императив. Тај је императив омогућио истовремено разобличавање совјетског система као дубоко антидемократског, али и затомљавање сличних тенденција у југословенском друштву. У компаративном читању, открива се историјска димензија која ојачава аргументе у корист космополистског заснивања домовине. Године великих ломова – 1918, 1948. и 1989 – јесу окидачи који подстичу промишљање и утеловљење нових, супранационалних заједница и форми припадности. Управо захваљујући томе, ствара се простор за преиспитивање колектив-

ване на *Бибисијевом* радију, сведочи о завидној међународној рецепцији Шинкове књижевности. Животни циклуси аутора и његове изабране домовине и овде ће се још једном поклопити – шездесете године су вероватно биле године у којима су међународно признање и углед Југославије били на врхунцу.

19 Šinko, *Sablast kruži Evropom*, 17.

20 Исто, 15.

ног, али полицентричног историјског субјективитета који се не може свести на једног актера (покрет, народ, класу).

Пошраја за домовином Мила Дора: концентричне кружнице

У есеју по којем читава збирка носи назив, Мило Дор такође експлицитно формулише мисао о „прљавштини стољећа” као препреци у идентификовању с појмом домовине – „Како су ми речи отаџбина и домовина због њихове честе злоупотребе у мрачне сврхе крајње сумњиве покушају да опишем своја веома лична приближавања једној ишчезлој и у скромним границама још увек постојећој државној творевини у којој сам напослетку пронашао свој дом”²¹. Дом на који се овде мисли је Беч, с којим аутор долази у директан контакт када га Гестапо из београдског затвора пошаље у радни логор, још увек не знајући да ће овај град постати његова трајна адреса. Мало који књижевни опус, попут Доровог, доследно приповеда „трагедију Средње Европе”, и то на метаравни – његова дела често наративизују догађаје који мењају геополитичку и културну мапу Европе и промишљају их у склопу његове визије социјалне правде. У чувеном есеју *Ошети Зайад или трагедија Средње Европе*,²² Милан Кундера бави се питањима културног, политичког и историјског субјективитета и интегритета „малог народа”, у овом случају чешког. Најочитије и најболније последице губитка историјског субјективитета су провинцијализам, ирелевантност и маргинализованост једне културе у оквирима ширим од државних граница. Кључ Кундериног аргумента лежи у тврдњи да утицај политике на културу може бити обостран: у одсуству политичких и друштвених покрета и институција, управо култура може постати простор борбе за повратак на историјску мапу. Мило Дор је као књижевник и интелектуалац заинтересован првенствено за друштвене процесе који стварају поделе на своје и туђе, „мале” и „велике” народе, те за најчешће крајње ирационалне и непредвидиве механизме који диктирају њихову међусобну смену.

21 Dor, *Srednja Evropa*, 5.

22 Milan Kundera, *A Kidnapped West: The Tragedy of Central Europe*, translated by Linda Asher and Edmund White (London: Faber & Faber Limited, 2023); Milan Kundera, *Oteti Zapad ili tragedija Srednje Evrope* (Beograd: Laguna, 2024).

У роману *Последња недјеља* (*Der Letzte Sonntag*), за чије је југословенско/хрватско издање поговор написао Шинков пажљиви тумач Маријан Матковић,²³ Дор се бави глобалним последицама Сарајевског атентата. Поетизација овог догађаја, укључујући и читав покрет који стоји иза атентата и портрет Гаврила Принципа, креће се између приказа младобосанске побуне као оправданог отпора и неразумног чина који ће генерисати само нова, релативно бесмислена страдања. За разлику од Ервина Шинка, Мило Дор не припада „генерацији европских интелектуалаца – деце великог Октобра”²⁴, премда је Милутин Дорословац, још као ученик, члан градског комитета Комунистичке партије и функционер њене омладинске организације – СКОЈ-а – и сам искусио репресију и насиље због учешћа у илегалном покрету, што га је, на крају, и одвело у Беч. Он, напротив, припада можда последњој генерацији европских револуционара, за коју формативно искуство није била пролетерска револуција, већ антифашистички отпор као савезничка борба разних, а не примарно радничко-социјалистичких друштвених актера против фашизма. Иако ће отворено писати о разорним последицама стаљинизма, на пример у есеју „Моја путовања у Праг”, такође објављеном у *Средњој Европи*,²⁵ и доследно заговарати спремност да се „и нашим животом заложимо за старе хуманистичке појмове као што су слобода, истинска демократија, критички разум, љубав према ближњем и толеранција”,²⁶ Мило Дор се никада неће одрећи своје комунистичке младости, поистовећујући је с осећајем за социјалну правду и целоживотним пријатељствима, попут оног с Богданом Богдановићем,²⁷ која потичу из Београда.

Ипак, надрастање те прошлости постаје можда најочигледније управо у избору језика властите књижевности. С изузетком песама које

23 Milo Dor, *Posljednja nedjelja* (Zagreb: Znanje, 1985).

24 Isaac Deutscher, „Uvod”, *Sablast kruži Evropom* (Zagreb: Globus, 1982), 5.

25 Ова збирка носи исти наслов као збирка коју је Дор објавио 1966. године у Салцбургу. Међутим, у српско издање из 2004. године, које садржи четрнаест текстова, укључено је само шест из изворног издања.

26 Мило Дор, *Беч, јули 1999: једна њовест* (Вршац: КОВ, 1999), 99.

27 Vladimir Zorić, „Cosmopolis Besieged: The Exilic Reunion of Bogdan Bogdanovic and Milo Dor”, in *The Limits of Cosmopolitanism: Globalization and Its Discontents in Contemporary Literature*, eds. Aleksandar Stević and Philip Tsang (London: Routledge, 2019), 13–32.

је објављивао у периодици као активист комунистичке омладине,²⁸ Мило Дор одласком у Беч почиње да пише искључиво на немачком. Како аргументује Гордана Илић Марковић, он се, иако не пише на свом „матерњем”, тј. првонаученом језику, „често посвећује темама за које налази инспирацију у културном ареалу свог или порекла својих предака, бави се превођењем и представља мост култура”²⁹. Културни ареал порекла најприсутнији је у трилогији *Мртваци на одсуствију* (*Tote auf Urlaub*, 1952), *Сећање само* (*Nicht als Erinnerung*, 1959) и *Бели њаг* (*Die Weisse Stadt*, 1969), али и у кратком роману из позне фазе стваралаштва *Беч, јули 1999: њовести*, у којој се, управо кроз тематизацију економских и политичких миграција, укрштају искуства двадесетовековних прогона Јевреја и комуниста, и успон екстремизма у Аустрији деведесетих година прошлог века. Ни у жанровској књижевности, крими роману *Интернационална зона* (*Internationale Zone*), који је Дор написао у коауторству с Рајнхардом Федерманом (Reinhard Federmann), он не избегава фронтално сучељавање с политички неугодним, чак табуизираним темама – конкретно, с нацистичком прошлошћу Аустрије.³⁰ Посредничка делатност пак огледа се у приређивању и превођењу дела југословенских књижевника, Андрића, Црњанског, Крлеже, Александра Тишме, Станислава Винавера, Душана Ковачевића, Васка Попе и других, за немачко говорно подручје³¹.

Откуд онда Хабзбуршка монархија као својеврсни идеал? Пропаст Двојне монархије у имагинацији Мила Дора обликована је као тренутак након којег се свет неповратно мења нагоре, зато што је насилни распад империје за овог аутора симбол пропуштене шансе да се парадигма вишејезичности, те држава као мултиетничких и наднационалних структура одржи без проливања крви. Свесно опредељење за мир и прихватање различитости фигурирали би, да је којим случајем било могуће

28 Објављене у збирци *Прве и њоследње њесме* (1988).

29 Gordana Ilić Marković, „I Feel Well on the Wrong Track: Milutin Doroslovac – Milo Dor”, *Etnoantropološki problemi / Issues in Ethnology and Anthropology* 15, no. 1 (2020), 49.

30 Wynfrid Krieglleder, „Међу убојцима и крљумчарима. Аустријско послјератно доба у жанру hard boiled криминалистичких романа”, *Књижевна смотра: часопис за свјетску књижевност* 50, no. 188 (2018), 131.

31 Ilić Marković, „I Feel Well on the Wrong Track”, 51.

избећи пропаст царства, као вид потврђивања једног супериорног историјског субјективитета. О томе на посебно уверљив начин говоре и два цитата. У есеју „Странац у Бечу и другде” Дор евоцира сећање на Паула Целана и групу младих књижевница и књижевника окупљених око часописа *План*, уредника Ота Базила, који је, као антифашистички часопис, био посебно наклоњен писцима емигрантима. Педесетих година прошлог века у Бечу је било много емиграната, избеглица, апатрида, што је подстакло оснивање Комитета за заштиту грађана света и ширење космополитизма, коме се придружују и ова двојица књижевника, „весело примљени и свечано представљени као Румун и Србин без држављанства који хоће да се придруже покрету космополитизма”³². Приповедајући о том искуству, Мило Дор појашњава на који начин идеја „грађанина света” оживљава једно суштински империјално наслеђе:

„Ускоро је космополитски покрет, као и многе друге добре намере, пао у заборав, а Паул и ја смо и даље остали *Displaced Persons*. Мада смо у будућности стекли француско тј. аустријско држављанство, били смо са нашим староаустријским наслеђем још увек странци у свету веома далеком од некадашње универзалности многонационалне државе којој су грађани јеврејског порекла давали пречат.”³³

Овде треба напоменути да је у послератној Европи, чије су границе и геополитички темељи двапут прекрајани у три деценије, космополитизам функционисао као особено историјско искуство и животна пракса. То значи да критике космополитизма као „типичног израза западне онтологије” нису увек утемељене.³⁴ Космополитизам је, штавише, одговор на свет перманентне нестабилости и цикличног повратка антихуманистичких и антипросветитељских идеологија. О томе нам, парадоксално, најречитије говоре добро промишљена искуства људи, попут Дора и Шинка, који су били принуђени да пронађу и изнова граде другу домовину. За разлику од генерације обликоване међународним социјалистичким покретом и Октобарском револуцијом, која је имала разлога

32 Dor, *Srednja Evropa*, 155.

33 Исто, 156.

34 Kathleen Glenister Roberts, *The Limits of Cosmopolis* (Lausanne: Peter Lang, 2014), 123.

да верује у властиту победу, генерација „скојеваца” могла је да се задовољи само привременим победама као нараштај „уништене прошлости и сумњичаве будућности”³⁵. Уместо *хейиенда*, па макар то била и чисто идеолошка романса, Дорова потрага за домовином завршава се исписивањем низа концентричних кружница. Иако повремено губи политичку оштрицу, она увек задржава хуманистичку ширину, што посебно долази до изражаја у подели на дом и домовину. Након бешавног суживљавања с новом средином, Мило Дор дочекаће да види и Аустрију, на самом крају двадесетог века, у којој расту презир према страним радницима и мржња према Албанцима, Турцима, Муслиманима. О томе пише у кратком роману-есеју *Беч, јули 1999*. Овај текст завршава вербалном одбраном сна о „једном слободном, космополитском Бечу”³⁶. У есеју „Сви моји градови (Београд–Будимпешта–Беч)” аутор објашњава:

„Дуже је потрајало док нисам схватио зашто могу да живим само овде, у главном граду изгубљених битака и неуспелих покушаја да се прави историја, у главном граду нације која стално пориче саму себе и тек тако почиње да постоји. Неколико пута сам употребио реч дом уместо речи домовина, јер моја домовина је много већа од три града у којима сам рођен и одрастао, и у којима живим. Моја домовина је, дакле, читава Европа. Али пошто се човеков живот одиграва у одређеном кругу, његов дом је некако одмерен.”³⁷

Овде се може указати на тематско-поетичке и биографске сличности и разлике између Ервина Шинка и Мила Дора. Шинко је рођен као централноевропски Јеврејин. Као учесник Мађарске комуне, он није гатио никакве симпатије према наслеђу пропалог царства, али је свет „маргиноцентричних” градова Двојне монархије (и немачког језика) – попут Будимпеште и Суботице, у којој је смештен почетак радње његовог најзначајнијег романа, *Ойџимисџа*, недвосмислено био и његов свет.³⁸ Иако није био Јеврејин пореклом, Дор се поистовећивао са средњоевроп-

35 Dor, *Srednja Evropa*, 153.

36 Дор, *Беч, јули 1999*, 122.

37 Dor, *Srednja Evropa*, 88.

38 John Neubauer and Marcel Cornis-Pope, eds. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006), 109.

ским Јеврејима, које је сматрао фундаменталном снагом модернизације и либерализације Хабзбуршке монархије и држава насталих на њеним рушевинама, а тиме и Европе у целини. Кључна сличност између ова два књижевника јесте у начину на који препознају повезаност патриотизма и европејства – без отварања ка другом и другачијем, оно што се препознаје као *своје* постаје пријемчиво потчињавање, инструментализацију и злоупотребу. Такође, потрага за домовином утемељена у просветитељским вредностима није само битна одредница њихових биографија већ инструмент помоћу којег обојица сагледавају и осмишљавају свој књижевни рад. Средња Европа је за Дора кључни лајтмотив, док је Шинко нигде непосредно не спомиње. Но, дилеме и контроверзе које произилазе из бројних варијанти концепта приметне су и у Шинковом делу. Подробнија анализа односа према (Средњој) Европи упућује на историјске чиниоце који значајно доприносе конструкцији различитих модалитета ауторског самопоимања, тј. начина на који књижевник разуме своју позицију и улогу у друштву.

Од њолићике до њоећике Средње Европе

Ервин Шинко није доживео разарање своје домовине, док је Мило Дор деведесетих година прошлог века отворено говорио против политике Социјалистичке партије Србије (СПС), оптужујући је за то да је отворила врата међуетничкој мржњи и фашизму. Завршно поглавље његове књиге „Збогом, Југославијо” у ствари је и отворено писмо тадашњем потпредседнику СПС-а, а његовом некадашњем саборцу Михаилу Марковићу. Дор покушава да говори у име свих разорених градова и заједница, чији (бивши) становници постају избеглице и емигранти, који се осећају као жртве судбине и политике. Парадоксално, у одговору Михаила Марковића крије се и један важан увид о промени у доживљају индивидуалне субјективације, укључујући и ону књижевну и уметничку. У јустрој полемици с Милом Дором, он тврди:

„Ти и ја у младости нисмо били жртве никаквих ‘мрачних сила које су се с нама играле мачке и миша’, већ смо, ако се не варам, врло свесно и из убеђења изабрали да будемо то што смо били... С таквим уверењима природно је што смо се нашли у СКОЈ-у. С

том разликом што сам ја био обичан активиста, а Ти руководи-
лац. Године 1940. су Те избацили из свих школа, а 1941. си чак
догурао до функције секретара Градског комитета.”³⁹

Као што ће се показати у овом истраживању, расправа о судбини
или будућности Европе и Средње Европе у правилу је прича о (понов-
ном) освајању или одузимању историјског субјективитета - класа, наро-
да, држава, култура и књижевности. Да бисмо разумели на које начине
ови сукоби кореспондирају с модалитетима разумевања властитог ау-
торства, неопходно је изнова ишчитати скривене семантичке слојеве
уписане у овај слављени и оспоравани, али трајно привлачан концепт,
нарочито за (књижевне) историчаре.

Појам Средња Европе обухвата наизглед толико различита, чак и
диспаратна политичка и културолошка одређења да је оправдано запитати
се да ли је заправо реч о пукој хомонимији. И њена географска дефиниција
такође је нејасна. У Европи непосредно пре и након пада Берлинског зида,
Средња Европа најчешће се односи на „еуроатлантски повлаштен трокут,
односно четворокут (Чешка и Словачка, Пољска и Мађарска)”, мада она
недвосмислено укључује и Хрватску и Словенију, док се средњоевропски
статус неретко приписује и Србији, Румунији, Босни и Херцеговини и Бу-
гарској, или макар неким деловима њихових територија.⁴⁰ Најскорија ите-
рација овог дискутабилног концепта у нашој средини везује се за лик и де-
ло Данила Киша и њему поетички сродне писце. За Киша је „свест о фор-
ми” пресудан заједнички именитељ књижевника средњоевропске прове-
нијенције.⁴¹ Татјана Росић сматра да овај „апокрифни геопетички кон-
цепт”,⁴² тј. „утопијски простор симултаног јединства и мултиетничке ра-
зликe”⁴³ има кључну аутопетичку улогу код Киша, али првенствено функ-
ционише као показатељ једног историјског пресека, резолутног идеоло-

39 Михаило Марковић, „Катастрофално поређење”, *Борба*, 10. 8. 1993.

40 Drago Roksandić, „Postoji li još uvijek Srednja Europa?”, *Historijski zbornik LXV*, no. 1 (2012), 192.

41 Киш, „Варијације на средњоевропске теме”, 207.

42 Tatjana Rosić, „Koncept Srednje Evrope u savremenom srpskom romanu i politika novih kulturnih identiteta”, у *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, ur. Miodrag Maticki (Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2006), 381.

43 Исто, 376.

шког раскида с комунистичким наслеђем. Речима ове ауторке, „увођење појма ‘Средње Европе’ као новог поетичко-политичког концепта на књижевну и културну сцену дивше Југославије представљао је тренутак отварања поетичког и политичког бојног поља на коме се, на софистициран и још увек мимикрисан начин, одиграо обрачун са комунистичким режимом”.⁴⁴ Кишовска варијанта овог концепта представља адаптацију сличних разматрања у делима аутора попут Милана Кундере и Ђерђа Конрада,⁴⁵ дакле, из земаља које су у двадесетом веку биле под совјетском сфером утицаја – Чехословачка, Пољска и Мађарска. Татјана Росић такође указује на чињеницу да Марија Тодорова у студији *Имаинарни Балкан* од свих југословенских аутора који су дали допринос књижевној артикулацији средњоевропске проблематике помиње само Предрага Матвејевића, док упадљиво (макар за домаћег читаоца) изостају имена Мирослава Крлеже и Данила Киша. Овај увид својеврстан је увод у друкчију перспективу – ону која се примарно обликовала на темељу искуства ослобођења од совјетске окупације. У „Варијацијама на средњоевропске теме” Киш указује на дугу левичарску традицију разумевања Средње Европе првенствено као продужене руке немачке експанзионистичке политике:

„Појам средњоевропског културног круга као јединственог феномена осећа се данас можда и више на Западу него у самим земљама које би по логици ствари спадале у тај круг. Та одбојност према појму *Mittel-Europe* последица је у првом реду све већег затварања у националне границе, као и политичке и пре свега идеолошке поделе тог региона. Како – при постојећем идеолошком ригорозном разграничењу укључити демократску ‘капиталистичку’ Аустрију, традиционалног и митског непријатеља подунавских народа, и дојучерашњег савезника фашистичке Немачке, у тај средњоевропски културни круг? Како прикључити Беч том заједништву, кад је Беч у целокупној левој литератури, од Карла Крауса до Крлеже, сматран у првом реду као центар свих анексионистичких и реакционарних збивања.”⁴⁶

44 Исто.

45 В. Ђерђ Конрад, „Антиполитика IV”, *Књижевност: месечни часопис* 45, по 5 (1991), 911–16.

46 Киш, „Варијације на средњоевропске теме”, 202.

Иако Киш у наставку текста указује на то да национално и европско нису нужно међусобно искључиве категорије, већ се, напротив, „тежња за европском културом често јавља у виду националног поноса”,⁴⁷ те у жељи да укаже на провинцијализам и задртост као по културу погубне последице националне искључивости, он у потпуности пренебрегава историјски значај национализма као еманципаторске идеологије друштвених покрета за ослобођење „малих народа” од туторства великих сила, што је, уосталом, извор презира левичарске интелигенције према Бечу као „метрополи”. Родно место овог концепта, или макар једна од првих самосвесних артикулација, јесте Метернихов покушај да заустави продор егалитаристичких идеја Француске револуције након Бечког конгреса ка Истоку.⁴⁸ То значи да је идеја Средње Европе старија више од једног столећа у односу на успостављање специфичне фазе „монополистичког капитализма”, из којег произилази систем неравноправних међународних односа, ако се као фундамент за одређење империјализма узме Лењинов спис *Империјализам као највиши стадиј књижевности* из 1917. године. Оснивач немачке либералне партије Фридрих Науман је годину дана раније раније објавио студију *Mitteleuropa*, која постаје важна за ново, двадесетовековно разумевање геополитичког положаја и историјске „судбине” простора који се (само)разумева као *лимес* – исток Запада и запад Истока – а обухвата словенске, мађарске, румунске и аустријске територије у оквиру некадашње Хабзбуршке монархије. Чињеница да различите концепције Средње Европе, од Метерниховог контрареволуционарног бедема до култног Кундериног есеја *Ойгеџи Запад* из 1984. године, у коме Средњу Европу безмало проглашава *другом цивилизацијом* у односу на Русију,⁴⁹ обухватају период од готово два века унапред отежава, ако не и онемогућава било какву кохерентну дефиницију, нарочито ако се пред њу постави захтев да буде трансдисциплинарно примењива. Већ легитимичан преглед литературе открива да „повратак Средње Европе” већ деценијама не престаје да окупира како политикологе, тако и историчаре књижевности.⁵⁰ Кључна реч која повезује све ху-

47 Исто, 203.

48 Tihomir Cipek, „Mitteleuropa. Prilog povijesti germanskih ideja Srednje Europe do 1919. godine”, *Politička misao: časopis za politologiju* 34, no. 1 (1997), 160.

49 Kundera, *Oteti Zapad*, 46.

50 Yvonne Živković, *The Literary Politics of Mitteleuropa: Reconfiguring Spatial Memory in Austrian and Yugoslav Literature after 1945* (Martlesham: Boydell & Brewer, 2021); Ni-

манистичке дисциплине, која се налази у средишту овог концепта јесте модернизација. Ако се Запад, понекад и незаслужено, идентификује с њом, а Исток стереотипно поима као антимодернизацијски, онда је „европска модерност” Средње Европе, према речима Ђерђа Конрада, „покушај еманципације од туторства две атомске силе тако да са обема обогатимо наше равноправне односе”.⁵¹ Једно од бројних политиколошких одређења бит Средње Европе види, управо супротно, у неравномерном развоју, односно њеној друштвеној, привредној и политичкој „заосталости”: „У односу на велики свијет, Средња и Источна Европа представљају извјесно повијесно кашњење, у смислу обликовања тржишних и демократских друштава и националних држава. Ријеч је о подручју наглих друштвених ломова и промјена, заправо турбулентном подручју у којем се, барем у 20. стољећу, нису могле обликовати стабилне установе великога или западног свијета.”⁵² „Нестабилност”,⁵³ те осећај дубоке историјске осујећености,⁵⁴ као конститутивне одлике средњоевропског менталитета, међутим, имају и посебан књижевноисториографски значај, јер изнова артикулишу питање културног саморазумевања Европе као духовне целине. Но, је ли икакво духовно јединство могуће у савезу, па био он и симболички, чије чланице нису истински равноправне?

То је модус ауторског субјективитета, фундираног у међународном радничком покрету, те поглед на свет који дели и Ервин Шинко. Мислити начелно антиимперијалистички значи принципијелно схватати Европу као заједницу равноправних народа, што може бити један од разлога зашто се идеја Средње Европе не помиње непосредно у његовом делу. Све потоње тематизације ове идеје, иако отворено упиру прст на бројне неправде и неравноправности, рачунају с много рањивијим, плошнијим ауторским субјектом. С нестанком комунизма, као претње светском револуцијом и метафоричког царства универзалне хуманости, коју је, напоследку, изневерило, књижевници, баш попут

kola Petković, *Srednja Europa: zbilja, mit, utopija : postmodernizam, postkolonijalizam, postkomunizam i odsutnost autentičnosti* (Rijeka: Adamić, 2003).

51 Конрад, „Антиполитика”, 912.

52 Andelko Milardović, *Srednja Europa između mita i zbilje* (Osijek: Pan Liber, 1998), 19.

53 Vjekoslava Jurdana, „Srednja Europa kao mjesto prožimanja književnosti i povijesti”, *Problemi sjevernog Jadrana* 10 (2009), 45–58.

54 Kundera, *Oteti Zapad*, 57.

Мила Дора, уместо делатних субјеката историје бивају редуковани на хроничаре њеног безумља, атомизовани и оптерећени кривицом услед немогућности да то стање промене. Оно је пак несумњиво узроковано и обликовано стаљинизмом.

Имајинарне домовине као одговор на кризу хуманизма

Много пре него што ће писати о Средњој Европи као културном и политичком простору који је Русија *de facto* окупирала, а Запад изневерио, Кундера се темом неравноправних међународних односа и томе како они доприносе провинцијализацији култура бавио и у есеју „Књижевност и мале нације”, што је уједно био и његов говор на Конгресу чешких писаца 1967. године. За разлику од много познатијег дела из 1984. године, Кундера не сваљује сву одговорност за маргинализацију чешке културе на стаљинизам и Совјетски Савез. Напротив, он кључну антицивизацијску претњу ипак види у фашизму:

„Не волим када се фашизам и комунизам стављају у исту раван. Фашизам, заснован на једном антихуманизму без комплекса, створио је на моралном плану једну релативно једноставну ситуацију: будући да се сам представио као антитеза хуманистичких начела и вредности, ове је оставио нетакнуте. За разлику од тога, стаљинизам је био наследник једног великог хуманистичког покрета, који је, упркос стаљиновском беснилу, могао да сачува многе изворне ставове, идеје, слогане, пароле и снове. Гледати како се тај хуманистички покрет претвара у своју супротност, повлачећи за собом све људске врлине, како преображава љубав према човечанству у суровост према човеку, љубав према истини у денунцирање, итд, е то ствара једну неочекивану визију самог темеља људских вредности и врлина. Шта је историја и шта је напосто човек? На сва та питања не можете одговорити на исти начин пре и после тог искуства.”⁵⁵

Ипак, последња реченица овога цитата открива специфичну тежину историјског комплекса који Средња Европа симболизује. Након ка-

55 Kundera, *Oteti Zapad*, 27.

питалне дезилузијације, подвајање између културе и политике цементира се као непроменљиво стање, чиме су сва размишљања о превладавања неједнакости прогнана на маргину „утопијског” мишљења. Ретроспективно, постаје јасно одакле потиче Шинково одушевљење, за које ће се ипак испоставити да је само краткотрајни предах током кога је Југославија изгледала као јединствени легитимни носилац „универзалних и хуманистичких концепција Маркса и Енгелса”⁵⁶. Иако нигде експлицитно не помиње Средњу Европу, Шинково некритичко одушевљење послератном Југославијом заправо је одговор на исти проблем о коме пише Кундера. Реч је о транспозицији хуманистичких вредности у реалне друштвене оквире, која је у правилу, па тако и у случају Југославије, завршавала не само разочарањем него и дестабилизацијом и деструкцијом тих идеала изнутра.

У том светлу, за ауторе попут Мила Дора, медитације о Средњој Европи функционишу као уточиште за писце и уметнике који се осећају сувишним у свету којим доминирају интереси великих сила и глобалног тржишта. Он пише из перспективе аутора који се константно, а нарочито пред крај живота, суочава с чињеницом да би се „велико средњоевропско стваралаштво нашег века све до наших дана могло схватити као једна дуга медитација о могућем крају европске људскости”⁵⁷. Не само да су фашизам и стаљинизам означавали слом европског хуманизма, већ је Европа принуђена да се изнова суочава с изазовима фашизације и последицама поменуте цикличне динамике. О томе Мило Дор пише и у есеју чија су тема ратови на простору бивше Југославије – „Колико још граница разума, пристојности и морала морамо прекорачити да би људи дошли до хуманог става који ће их спречити да из збрканих разлога неке мутне, провидне националистичке идеологије гасе животе својих сународника? Док дође до тога, ја ћу сигурно прећи ону границу иза које нема ничега. Али не губим наду.”⁵⁸ За разлику од Ервина Шинка, који умире када су и његов лични интелектуални ауторитет и међународни углед Југославије на високом нивоу, генерација Мила Дора дочекала је још један циклус разарања хуманистичких вредности у реалполитичкој пракси, чији је неизоставни део било и разарање Југославије.

56 Šinko, *Sablast kruži Evropom*, 18.

57 Kundera, *Oteti Zapad*, 57.

58 Dor, *Srednja Evropa*, 125.

* * *

Не би било претерано констатовати да је данас поверење у „европску људскост” вероватно на историјском минимуму из врло оправданих разлога. У ери која повлашћује партикуларизам идентитетског разумевања стварности и с подозрењем гледа на метатеорије какве су некад биле и марксизам, хуманизам и европејство, не би било тешко одбацити дела Мила Дора и Ервина Шинка као пуки анахронизам и прилог историји заблудâ. Но, она су ипак важан доказ о проживљеном искуству заједништва, због којих би и данас имало смисла говорити о европској књижевности као целини која је способна да обједини и међусобно противречне импULSE. Без обзира на разлике у генерацијској припадности и политичком опредељењу, обе збирке есеја – и *Сабласиј кружи Евројом* Е. Шинка и *Средња Евроја* М. Дора – представљају сведочанство и подсетник да је интегрисање историје емиграције и егзила неопходно за дубље разумевање односа патриотског и космополитског у европској књижевности и њихове узајамности.

Резиме

У овом раду анализира се однос политичке и књижевне имагинације у збиркама есеја *Сабласиј кружи Евројом* југословенског књижевника мађарског порекла Ервина Шинка и *Средња Евроја: мии или стварности?* Мила Дора, аустријског књижевника српског порекла. „Патриотски космополитизам” препознаје се као особен поетичко-политички став који ове ауторе издваја међу многима књижевницима који су писали о (средњо)европским темама. Њихове есеје повезују теме које се тичу како идеје духовне јединствености европског простора у виду универзалног хуманизма, тако и могућности изградње слободних и демократских заједница у светлу искуства „пропалих царстава”, као метафоре политичких система чија су обећања била већа од конкретних учинака – Совјетског Савеза и Хабзбуршке монархије. У раду се затим испитује како су искуство егзила, проналазак нове домовине и питање европског хуманизма повезани у опусу ова два књижевника. Шинкова збирка есеја

осмишљена је као низ полемичких текстова са антидемократским и антирадничким праксама у Совјетском Савезу у светлу раскида Тито-Стаљин. Један од резултата такве полемичке позиције, у Шинковом случају, била је и готово потпуна идеализација југословенског друштва. На сличан начин, Мило Дор идеализује лингвистичку и етничку равноправност Аустроугарске као њену *differentia specifica*. У раду се указује на сличности у механизмима идеализације, који су, пре свега, везани за приврженост оба аутора традицији европског хуманизма, али и на неке од кључних разлика. Наиме, док је у случају Мила Дора реч о свесној утопијској пројекцији, као симптому трајног подвајања између књижевника и његове средине, Шинкова идеализација повезана је са специфичностима историјског тренутка, у коме су и његов ауторски углед и међународни кредибилитет Југославије, као његове изабране домовине, на врхунцу.

Списак референци – Reference List

Штампа – Newspapers

- *Borba* (1993).

Литература – Secondary Works

- Aberbach, David. *The European Jews, Patriotism and the Liberal State 1789-1939*. London: Routledge, 2012. DOI: 10.4324/9780203079201.
- Cipek, Tihomir. „Mitteleuropa. Prilog povijesti germanskih ideja Srednje Europe do 1919. godine”. *Politička misao: časopis za politologiju* 34, no. 1 (1997), 154–66.
- Deutscher, Isaac. „Uvod”. U *Sablast kruži Evropom*, 1–15. Zagreb: Globus, 1982.
- Dor, Milo. *Beč, juli 1999*. Vršac: KOV, 1999. (Cyrillic)
- Dor, Milo. *Posljednja nedjelja*. Zagreb: Znanje, 1985.
- Dor, Milo. *Srednja Evropa. Mit ili stvarnost i drugi eseji*. Beograd: Otkrovenje, 2004.
- Glenister Roberts, Kathleen. *The Limits of Cosmopolis*. Lausanne: Peter Lang, 2014. DOI: 10.3726/978-1-4539-1320-8.
- Ilić Marković, Gordana. „I Feel Well on the Wrong Track: Milutin Doroslovac – Milo Dor”. *Etnoantropološki problemi / Issues in Ethnology and Anthropology* 15, no. 1 (2020), 45–59. DOI: 10.21301/eap.v15i1.2.
- Jurdana, Vjekoslava. „Srednja Europa kao mjesto prožimanja književnosti i povijesti”. *Problemi sjevernog Jadrana* 10 (2009), 45–58.
- Kiš, Danilo. „Varijacije na srednjoevropske teme”. *Književnost: mesečni časopis* 45, no. 2–3 (1990), 197–207. (Cyrillic)
- Konrad, Đerđ. „Antipolitika IV”. *Književnost: mesečni časopis* 45, no 5 (1991), 911–16. (Cyrillic)
- Kriegleder, Wynfrid. „Među ubojicama i krijumčarima. Austrijsko poslijeratno doba u žanru hard boiled kriminalističkih romana”. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 50, no. 188 (2018), 127–34.
- Kundera, Milan. *A Kidnapped West: The Tragedy of Central Europe*. Translated by Linda Asher and Edmund White. London: Faber & Faber Limited, 2023.
- Kundera, Milan. *Oteti Zapad ili tragedija Srednje Evrope*. Beograd: Laguna, 2024.
- Matković, Marijan. „Napomena”. U *Sablast kruži Evropom*, 509–10. Zagreb: Globus, 1982.
- Milardović, Anđelko. *Srednja Europa: Između mita i zbilje*. Osijek: Pan liber, 1998.
- Neubauer, John, i Marcel Cornis-Pope, eds. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*;

- Volume II. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006. DOI: 10.1075/chlel.xx.
- Pešić, Miodrag. „Lirska povest Ervina Šinka”. *Jevrejski almanah* 1, no. 1 (1954), 283–84.
 - Petković, Nikola. *Srednja Europa: zbilja, mit, utopija: postmodernizam, postkolonijalizam, postkomunizam i odsutnost autentičnosti*. Rijeka: Adamić, 2003.
 - Roksandić, Drago. „Postoji li još uvijek Srednja Europa?” *Historijski zbornik LXV*, no. 1 (2012), 187–202.
 - Rosić, Tatjana. „Koncept Srednje Evrope u savremenom srpskom romanu i politika novih kulturnih identiteta”. U *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, uredio Miodrag Maticki, 375–92. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2006.
 - Šinko, Ervin. „Nisam se rodio da budem ganef”. *Jevrejski almanah* 3, no. 1. (1956), 294–97.
 - Šinko, Ervin. *Sablast kruži Evropom*. Zagreb: Zora, 1951.
 - Ugrešić, Dubravka. „Što je evropsko u evropskim književnostima, i što je svjetsko u svjetskoj književnosti?” *Reč. Časopis za književnost, kulturu i ostala društvena pitanja* 71, no. 17 (2003), 257–63.
 - Vučetić, Šime. „Napomena o piscu”. U *Sablast kruži Evropom*, 323–24. Zagreb: Zora, 1951.
 - Živković, Yvonne. *The Literary Politics of Mitteleuropa: Reconfiguring Spatial Memory in Austrian and Yugoslav Literature after 1945*. Martlesham: Boydell & Brewer, 2021. DOI: 10.2307/j.ctv1675cgj.
 - Zoric, Vladimir. „Cosmopolis Besieged: The Exilic Reunion of Bogdan Bogdanovic and Milo Dor”. In *The Limits of Cosmopolitanism: Globalization and Its Discontents in Contemporary Literature*, edited by Aleksandar Stevic and Philip Tsang, 13–32. London: Routledge, 2019.

Jelena Lalatović

SUMMARY

IN THE SHADOW OF FALLEN EMPIRES: THE EUROPEAN
AND THE (ANTI)IMPERIAL LEGACIES IN THE WORK
OF ERVIN ŠINKÓ AND MILO DOR

ABSTRACT: This paper analyzes the shaping of the (Central) European worldview in the essay collections *Sablast kruži* by Ervin Šinkó and *Srednja Evropa – Mit ili stvarnost i drugi eseji* by Milo Dor, understood as a response to the simultaneous influence of the legacy of a (post)imperial past, the internationalist ideology of the communist movement, and a humanist orientation. These elements constitute essential biographical markers and foundations of political and social reflection for both authors, albeit with clear differences in how each of these features is positioned within their respective poetics. The aim of the paper is to examine how the overlap of the personal and the political manifests in the legacy of European humanism, within Šinkó's and Dor's generationally marked experiences of exile and emigration.

KEYWORDS: Ervin Šinkó, Milo Dor, Central Europe, emigration, imperialism, exile, European literature

This article offers a comparative analysis of the essayistic writings of Ervin Šinkó and Milo Dor, focusing on their reflections on Europe, Central Europe, and the idea of homeland in the context of twentieth-century imperial collapse, exile, and mass movements and revolutions. Reading Šinkó's *Sablast kruži Evropom* and Dor's *Srednja Evropa*, the study examines how both authors articulate a form of cosmopolitan patriotism grounded in humanist values rather than ethnic or national essentialism. Drawing on biographical experiences of emigration, political persecution, and cultural mediation, the paper explores the ways in which personal and historical displacements shape their respective understandings of Europe and its humanist legacy. While Šinkó tends to identify Yugoslav socialism with a renewed European humanism, often in an uncritically affirmative manner, Dor retrospectively idealizes the

Habsburg Monarchy as a lost model of supranational coexistence, despite its historical contradictions. By situating these positions within broader debates on Central Europe, imperialism, and post-imperial tensions between politics and culture, the article highlights both the productive insights and the ideological blind spots of each author. Ultimately, the paper argues that Šinko's and Dor's essays contribute a historically specific, experience-based perspective to discussions of European unity, revealing the contradictions between humanist imagination and political reality in post-imperial cultural thought.